

Hans KELSEN

Cauzabilitate și imputabilitate¹

I

Științele naturii și științele sociale se disting uzual ca având obiecte de studiu diferite: natura și respectiv societatea. Dar sunt oare cu adevărat natura și societatea două obiecte diferite?

Potrivit uneia dintre numeroasele sale definiții, natura este o anumită ordine a lucrurilor sau un sistem de elemente legate unul de celălalt așa cum este cauza legată de efect sau, altfel spus, în conformitate cu principiul numit al „cauzalității”. Așa-numitele „legi ale naturii” cu ajutorul cărora științele naturii își descriu obiectul, cum ar fi de exemplu afirmația „dacă un corp din metal este încălzit atunci se va dilata”, sunt aplicații ale acestui principiu. Legătura dintre căldură și dilatare din exemplul nostru este legătura dintre cauză și efect.

Dacă există o știință socială diferită de științele naturii, atunci aceasta ar trebui să își descrie obiectele în baza unui principiu diferit față de principiul cauzalității. Societatea este o ordine a comportamentului uman. Însă nu există suficiente motive să nu considerăm că comportamentul uman ca fiind un element al naturii, *i.e.* ca fiind determinat de legea cauzalității; și, atâta vreme cât comportamentul uman este conceput ca fiind determinat de legi cauzale, o știință care se ocupă de comportamentele comune ale oamenilor și care din această cauză este clasată ca fiind o știință socială, nu este în mod esențial diferită de fizică sau de biologie. Totuși, dacă analizăm propozițiile noastre privitoare la comportamentul uman, vom constata că asociem actele umane între ele sau un act uman cu un fapt, nu doar în baza principiului cauzalității, dar și unui alt principiu, cu totul diferit de cel al cauzalității, un principiu căruia știința nu i-a găsit încă o denumire general recunoscută. Doar dacă este posibil să dovedim existența acestui principiu în gândirea noastră și aplicațiile lui în științele care se ocupă de comportamentul uman, vom fi îndreptățiți să considerăm societatea ca o ordine sau ca un sistem diferit de acela al naturii și științele care privesc societatea ca diferite de științele naturii.

II

Dreptul este cel mai caracteristic și cel mai important fenomen social; iar știința dreptului este probabil cea mai veche și cea mai dezvoltată știință socială. Analizând gândirea juridică, am arătat² că un principiu diferit de cel al cauzalității este

¹ Publicat în *Ethics*, vol. LXI, octombrie 1950. Traducere de Bogdan Popa și Valentin Constantin.

² Conform lucrării mele *General Theory of Law and State* (1945), p. 45 și 92.

într-adevăr aplicat regulilor prin care teoria dreptului descrie dreptul, fie dreptul în general, fie o ordine de drept concretă, cum ar fi dreptul național al unui anumit stat sau dreptul internațional. Acest principiu are, în regulile dreptului, o funcție analogă celei pe care principiul cauzalității îl are în legile naturii cu ajutorul cărora științele naturii descriu natura. O regulă de drept este, de exemplu, afirmația că dacă un om a comis o crimă, trebuie să i se aplice o pedeapsă; sau propoziția că dacă un om nu plătește o datorie pe care a contractat-o, va putea fi începută o executare silită împotriva bunurilor lui. Sau în termeni mai generali: dacă a fost comis un delict, va trebui executată o sancțiune. La fel ca și o lege a naturii, o regulă de drept leagă două elemente unul de celălalt. Dar conexiunea descrisă de regula de drept are o semnificație total diferită față de cea a cauzalității. Este evident că delictul penal nu este legat de pedeapsă și nici delictul civil nu este legat de executarea silită, așa cum sunt legate cauza de efect. Legătura dintre cauză și efect este independentă de orice act al unei ființe umane sau superumane. Dar legătura dintre un delict și o sancțiune legală este stabilită printr-un act sau acte ale unor oameni, printr-un act de legiferare, care este un act al cărui sens este acela de normă.

Acest act poate să consistă din crearea unui semn sau din cuvinte scrise sau vorbite, sau din altceva. Metaforic vorbind, spunem că printr-un astfel de act este „făcută” sau „creată” o normă; ceea ce înseamnă că înțelesul unui astfel de act este acela de normă. Dacă descriem acest înțeles în cuvintele limbajului nostru, vom spune: înțelesul este că ceva este prescris sau permis; sau, utilizând un termen care le include pe ambele, vom spune că ceva trebuie să fie sau să nu fie făcut. Dacă presupunem o normă care prescrie sau permite un anumit comportament uman, vom putea caracteriza comportamentul conform cu norma presupusă ca fiind corect (bun, drept), iar comportamentul care nu este conform cu acea normă ca fiind incorrect (greșit, rău). Dacă aceste propoziții sunt judecate de valoare, presupusa normă constituie valoarea. Dacă presupunem o normă care prescrie sau care permite un anumit comportament uman, vom putea defini comportamentul corect ca fiind comportamentul în conformitate cu norma presupusă, iar comportamentul incorrect ca fiind comportamentul care nu este în conformitate cu norma presupusă. Apoi, vom putea afirma despre un comportament uman concret că acesta se încadrează sau nu în definiția a ceea ce reprezintă un comportament corect, și de aceea este un comportament corect sau incorrect. Dar se încadrează în definiție numai dacă este în conformitate cu norma presupusă. Doar o propoziție al cărei înțeles este acela că respectivul comportament este sau nu în conformitate cu presupusa normă, este o judecată validă; nu și propoziția care afirmă că un anumit comportament determinat se încadrează sau nu în definiție. De aici rezultă că norma nu este, așa cum uneori s-a afirmat³, o definiție; este o parte a conținutului unei definiții, și anume definiția unui comportament corect sau incorrect. Definiția are sensul unui act de cunoaștere. Actele ale căror înțelesuri sunt norme, nu sunt acte de cunoaștere; ele sunt acte de voință. Funcția autorităților juridice nu este de a cunoaște și de a descrie dreptul, ci de a prescrie și a permite comportamente umane și astfel să facă drept. A cunoaște și a descrie dreptul este funcția științei dreptului.

³ A se vedea *Felix Kaufmann*, *Methodology of the Social Sciences* (1944), p. 48.

III

De vreme ce legătura dintre delict și sancțiune este stabilită de acte al căror sens este o prescripție sau o permisiune, sau, ceea ce înseamnă același lucru, o normă, știința dreptului descrie obiectele sale prin propoziții în care delictul este legat de sancțiune prin copula „trebuie”. Am sugerat ca acest tip de legătură să fie denumită „imputabilitate”. Acest termen reprezintă traducerea din germană a termenului *Zurechnung*. Afirmarea că un individ este *zurechnungsfähig* („responsabil”) înseamnă că o sancțiune poate fi aplicată unei persoane dacă aceasta comite un delict. Afirmarea că un individ este *nungsfähig* („iresponsabil”) – de exemplu deoarece este copil sau bolnav mintal – înseamnă că o sancțiune nu poate fi aplicată unei astfel de persoane chiar dacă a comis un delict. Formulând această idee în mod mai precis, putem spune că în primul caz o sancțiune este legată de un comportament delictual, în vreme ce în al doilea caz o sancțiune nu este legată de un astfel de comportament. Noțiunea de imputabilitate (*Zurechnung*), ca fiind legătura specifică dintre delict și sancțiune, este subînțeleasă în decizia judiciară potrivit căreia un individ este sau nu responsabil din punct de vedere legal (*zurechnungsfähig*) pentru comportamentul său. Așadar, putem spune: sancțiunea este imputată delictului; nu este efectul delictului. Este evident că știința dreptului nu urmărește deloc o explicare cauzală a fenomenelor și că în propozițiile prin care știința dreptului își descrie obiectul este aplicat principiul imputabilității și nu cel al cauzalității.

IV

Studiind societățile primitive și, în mod special, particularitățile mentalității primitive, am observat că omul primitiv utiliza același principiu ca bază a interpretării naturii⁴. Este foarte probabil ca omul primitiv să nu fi folosit principiul cauzalității pentru a-și explica fenomenele naturale, și este probabil ca ideea de cauzalitate – ca principiu fundamental al științelor naturii – să fie creația unei civilizații relativ avansate. Oamenii primitivi interpretau faptele percepute de simțurile lor după aceleași principii care determină relațiile cu semenii, adică după normele sociale.

Este un fapt fundamental că atunci când oamenii trăiesc împreună într-un grup, în mintea lor se naște ideea că unele comportamente sunt corecte, iar altele sunt greșite; altfel spus, membrii grupului decid că în anumite circumstanțe trebuie să se comporte într-un anumit fel. Este de asemenea un fapt fundamental că oamenii care conviețuiesc în grup interpretează comportamentul comun în funcție de asemenea norme. Cele mai vechi norme ale omenirii probabil că stabileau restricții în ceea ce privește impulsul sexual și agresivitatea. Incestul și omorul în interiorul grupului sunt probabil cele mai vechi crime, și răzbunarea sângeroasă a fost cea mai veche sancțiune organizată social. La baza acestei sancțiuni stă cel mai primitiv principiu care determină viața socială, norma retribuției. Ea cuprinde atât pedeapsa, cât și recompensa. Acest principiu poate fi formulat astfel: dacă te porți corect vei fi răsplătit, adică vei avea parte de un beneficiu; dacă te porți greșit vei fi pedepsit, adică îți se va face ceva rău. Condiția și consecința sunt legate una de alta conform

⁴ A se vedea *H. Kelsen, Society and Nature* (1943), p. 1.

principiului imputabilității, și nu conform celui al cauzalității. Cât despre existența vreunei nevoi de explicație în mintea omului primitiv, un eveniment considerat a fi vătămător este interpretat ca fiind o pedeapsă pentru un comportament greșit, iar dacă evenimentul este benefic, este interpretat ca fiind o recompensă pentru un comportament corect. Cu alte cuvinte, evenimentele vătămătoare sunt imputate comportamentului greșit; evenimentele benefice – comportamentului corect. Dacă un astfel de eveniment se petrece, omul primitiv nu întreabă Care este cauza acestui eveniment?, ci Cine este responsabil pentru producerea lui? Aceasta este o interpretare normativă a naturii și nu una cauzală; și de vreme ce norma retribuției care determină relațiile dintre oameni este un principiu social determinat, putem numi această interpretare ca o interpretare sacionormativă a naturii.

Așa numitul „animism” al omului primitiv, viziunea lui conform căreia nu doar oamenii ci toate lucrurile au suflet, sunt animate, că există spirite invizibile și puternice în lucruri sau în spatele lor și că aceasta înseamnă că toate lucrurile sunt persoane – această viziune implică faptul că lucrurile reacționează față de oameni la fel cum oamenii acționează în relațiile dintre ei; acesta este, conform normei retribuției, principiul pedepsei și al recompensei. În credința omului primitiv, de la aceste spirite emană ghinionul ca pedeapsă și prosperitatea ca răsplată. Dacă există în mintea omului primitiv o legătură între comportamentul greșit și pedeapsă – pe de o parte, și comportamentul corect și recompensă – pe de altă parte, aceasta se întâmplă deoarece el crede că aceste ființe supraumane operează în natură în acest fel. Esența animismului este o interpretare personalistică *i.e.* sacionormativă a naturii, o interpretare care nu e conformă principiului cauzalității, ci este în acord cu principiul imputabilității.

Așadar, în mintea omului primitiv nu există concepte cum este cel de natură în sensul științei moderne, adică o ordine a lucrurilor legate între ele conform principiului cauzalității. Pentru omul primitiv ceea ce este natura în înțelesul științelor naturii este o parte a societății sale ca ordine normativă, iar elementele acesteia sunt conectate între ele conform principiului imputabilității. Acest dualism al naturii – ca fiind o ordine cauzală, și a societății – ca fiind o ordine normativă, dualism a două moduri diferite de a face legătura dintre elemente, este străin omului primitiv. Acest dualism există în gândirea omului civilizată ca rezultat al unei evoluții intelectuale în urma căreia a fost stabilită o diferență între oameni și alte ființe, între persoane și obiecte – o diferență necunoscută omului primitiv și explicația cauzală a relațiilor dintre lucruri a fost separată de interpretarea normativă a relațiilor dintre persoane. Știința modernă a naturii este rezultatul unei emancipări față de interpretarea socială a naturii, adică față de animism. Într-o formulă oarecum paradoxală, putem spune că la început, în perioada animistă a omenirii a fost doar societate (ca ordine normativă); și că natura (ca ordine cauzală) a fost creată de către știință după emanciparea față de animism. Instrumentul acestei emancipări a fost principiul cauzalității.

V

Este probabil ca principiul cauzalității să își aibă originea în norma retribuției. Este un rezultat al transformării principiului imputabilității prin care în norma retribuției comportamentul greșit este legat de pedeapsă, iar comportamentul corect de recompensă. Acest proces de transformare începe din filozofia naturii a vechilor

greci. Este foarte elocvent în acest sens faptul că în greaca veche cuvântul pentru cauză – *airia* – însemna originar vinovăție; cauza este responsabilă pentru efect, efectul este imputat cauzei, la fel cum pedeapsa este imputată crimei. Una dintre primele formulări ale principiului cauzalității este faimosul fragment din Heraclit: „Soarele nu se va abate de la drumul său; dacă o va face, Eriniile, slujitoarele justiției, îl vor găsi”. Aici legea naturii apare încă ca o regulă de drept: dacă soarele nu își va urma drumul prescris va fi pedepsit. Pasul decisiv în această tranziție de la o interpretare normativă la una cauzală a naturii, de la imputabilitate la cauzalitate este acela că omul a devenit conștient că relațiile dintre lucruri – spre deosebire de relațiile dintre persoane – sunt independente de o voință umană sau supraumană sau, ceea ce înseamnă același lucru, nu sunt determinate de norme; astfel, comportamentul lucrurilor nu este prescris sau permis de o voință supraumană. Cu toate acestea, purificarea completă a principiului cauzalității de orice element al gândirii animiste, adică personaliste, instaurarea principiului cauzalității ca unul total diferit de cel al imputabilității, a fost atinsă gradual. De aceea, de exemplu, ideea conform căreia cauzalitatea reprezintă o necesitate absolută în relația dintre cauză și efect – o idee care încă prevala la începutul secolului douăzeci – este în mod cert o relicvă a punctului de vedere că există o voință a unei autorități absolute, omnipotente, care conectează cauza cu efectul⁵.

VI

Odată instituit, principiul cauzalității este aplicabil și comportamentului uman. Psihologia, etnologia, istoria și sociologia sunt științe care se ocupă cu studierea comportamentului uman așa cum există el în realitate, adică cu studierea comportamentului uman ca un element al naturii ca ordine cauzală. Dacă științele care studiază comportamentul uman sunt numite științe sociale, atunci aceste științe vor fi științe sociale, însă fără a fi foarte diferite de științele naturale, cum ar fi fizica, biologia sau fiziologia. Toate acestea țintesc la explicarea comportamentului uman în termeni de cauză și efect. În ce măsură reușesc ele să-și atingă acest scop este o cu totul altă chestiune. Diferența dintre ele și științele naturii care nu se ocupă de studierea comportamentului uman, este doar o diferență de grad de precizie a aplicării principiului și nu o diferență de principiu. O astfel de diferență există doar între științele naturii și acele științe care interpretează relațiile umane nu în conformitate cu principiul cauzalității, ci în acord cu cel al imputabilității – științe care se ocupă de studierea comportamentului uman nu așa cum se manifestă în realitate în termeni de cauză și efect, ci așa cum ar trebui să se manifeste, determinat de norme, *i.e.* în sfera valorilor. Acestea sunt științele sociale normative, ca etica, teologia și teoria dreptului. Acestea nu sunt științe „normative” în sensul în care ar prescrie sau permite comportamente umane specifice; în calitatea lor de științe, acestea nici nu prescriu și nici nu permit, ele nu emit norme de comportament social; ele descriu normele sociale și relațiile sociale stabilite prin asemenea norme. Omul de știință din zona științelor sociale nu este o autoritate socială: funcția sa este una de cunoaștere,

⁵ *H. Kelsen, op. cit., p. 249.*

sarcina sa este de a ști și a înțelege și nu de a regulariza societatea. În sensul conferit de științele normative societatea este o ordine normativă; oamenii aparțin unei astfel de ordini doar în măsura în care comportamentul lor este determinat de norme ale ordinii religioase, morale sau juridice. Este adevărat că, dacă o ordine normativă, și mai cu seamă ordinea juridică este în general efectivă, putem face următoarea afirmație: dacă condiția conținută de norma socială este îndeplinită, atunci consecința, care conform normei ar trebui să se producă, probabil se va produce; sau în cazul unei ordini legale efective putem spune: dacă un delict este comis, atunci probabil că o sancțiune va fi executată. Dar este îndoielnic ca această afirmație să aibă caracterul unei adevărate legi a naturii, așa cum este de exemplu cea care descrie efectul căldurii asupra unui corp metalic. În orice caz, această chestiune poate fi lăsată nerezolvată aici, deoarece este sigur că științele sociale normative, în special teoria dreptului, nu încearcă să ajungă la acest tip de afirmații. Ele sunt interesate de înlănțuirea imputativă dintre elementele obiectelor lor, și nu de cea cauzală.

VII

Principiul cauzalității și cel al imputabilității au forma gramaticală a unor propoziții ipotetice care leagă o condiție de o consecință. Dar înțelesul acestei legături este diferit în cele două cazuri. Principiul cauzalității afirmă: dacă este A, atunci este (sau va fi) B. Principiul imputabilității afirmă: Dacă este A, atunci trebuie să fie B. Ca o aplicare a principiului cauzalității asupra legilor naturii, o să mă refer la exemplul pe care l-am prezentat deja, legea care descrie efectul căldurii asupra unui corp metalic: dacă corpul metalic este încălzit, el se dilată sau se va dilata. Exemple ale principiului imputabilității aplicate în legile sociale sunt următoarele: dacă cineva și-a făcut o favoare, trebuie să-i fie recunoscător; dacă cineva își sacrifică viața pentru poporul său, amintirea sa trebuie să rămână veșnică (legi morale). Dacă un om comite un păcat, trebuie să se căiască (lege religioasă). Dacă un om comite un furt, trebuie să fie închis (lege juridică). Diferența între cauzalitate și imputabilitate este aceea că legătura dintre condiție (care în legile naturii este prezentă ca și cauză) și consecință (care este prezentă ca efect) este independentă de un act uman sau suprauman; în timp ce legătura dintre condiție și consecință așa cum apare în legile morale, religioase sau juridice, este stabilită prin acte ale unor ființe umane sau supraumane. Tocmai acest sens specific al legăturii dintre condiție și consecință este exprimat prin termenul „trebuie”.

VIII

O altă diferență între cauzalitate și imputabilitate este aceea că fiecare cauză concretă trebuie considerată ca efect al unei alte cauze și fiecare efect concret trebuie considerat ca fiind cauză a unui alt efect; și astfel lanțul cauzelor și al efectelor este prin definiție infinit. Mai mult, fiecare eveniment concret reprezintă intersecția unui număr infinit de linii cauzale. Condiția asupra căreia este imputată consecința în legile morale, religioase sau juridice, cum ar fi de exemplu moartea pentru binele națiunii, asupra căreia veșnica recunoștință va fi imputată, binefacerea, asupra căreia

gratitudinea este imputată; furtul asupra căruia este imputată înțemnițarea, nu sunt în mod necesar consecințe imputabile unor alte condiții. Și consecințele, cum sunt de exemplu veșnica recunoștință imputată morții pentru binele națiunii, gratitudinea imputată pentru binefacere, pocăința imputată păcatului, înțemnițarea care este aplicată furtului, nu sunt, în mod necesar, în același timp condiții asupra cărora sunt imputabile alte consecințe. Linia imputabilității nu are, spre deosebire de linia cauzalității, un număr infinit de legături, ci doar două legături. Dacă spunem că o anumită consecință este imputată unei anumite condiții, de exemplu o recompensă unui anumit merit sau o pedeapsă unui delict, condiția, în acest caz comportamentul uman care constituie meritul sau delictul, reprezintă punctul final al imputabilității. Însă nu există un punct final al cauzalității. Presupuziția unei cauze prime, o *prima causa* care este *analogon*-ul punctului final al imputabilității, este incompatibilă cu ideea de cauzalitate, cel puțin cu ideea de cauzalitate care este implicată în legile fizicii clasice. Ideea unei cauze prime, este de asemenea o relicvă a acelui stadiu din istoria gândirii în care principiul cauzalității nu era încă emancipat față de principiul imputabilității.

IX

Chiar această diferență dintre imputabilitate și cauzalitate, și anume că există un punct final al imputabilității, dar nu și un punct final al cauzalității, chiar această diferență fundamentală constituie antagonismul între ceea ce numim „necesitate” și care prevalează în natură, și ceea ce numim „libertate”, esențială în societate, adică esențială pentru om în relațiile sale normative cu semenii. Faptul că omul, ca parte a naturii, nu este considerat ca fiind liber, înseamnă că, potrivit legilor naturii, comportamentul său conceput ca fapt natural trebuie să fie determinat de alte fapte, așa cum un efect este determinat de cauzele sale. Dacă, dimpotrivă, interpretăm un anumit comportament uman prin prisma unei legi morale, religioase sau juridice ca merit, păcat sau crimă, vom imputa consecințele determinate de legea morală, religioasă sau juridică: recompensa pentru merit, ispășirea pentru păcat, pedeapsa pentru crimă, fără a imputa meritul, păcatul, crima altcuiva sau la altceva. În mod obișnuit spunem că imputăm meritul, păcatul, crima persoanei responsabile pentru comportamentul astfel caracterizat. Dar adevăratul înțeles al afirmației că un merit este imputat persoanei este acela că persoana trebuie recompensată pentru merit; adevăratul înțeles al afirmației că un păcat este imputat unei persoane este acela că persoana trebuie să-și ispășească păcatul; adevăratul înțeles al afirmației că o crimă este imputată unei persoane este că acea persoană trebuie să fie pedepsită pentru crima sa. Ceea ce este imputat nu este comportamentul uman care constituie merit, păcat sau crimă; acest comportament nu poate fi separat de subiectul său. În ceea ce privește imputabilitatea, atunci când o acțiune meritorie din punct de vedere moral este întreprinsă sau când un păcat sau o crimă este comisă, intervine următoarea întrebare: Cine a efectuat sau a comis aceste acte? Aceasta este o chestiune de fapt. Întrebarea morală, religioasă sau juridică este: cine este răspunzător pentru aceste acte? Cine trebuie recompensat? Cine trebuie să-și ispășească păcatul? Cine trebuie pedepsit? Răsplata, penitența sau pedeapsa care va fi imputată este o consecință determinată a

unei condiții determinate, a condiției sale specifice. Iar condiția este un act care constituie un merit, un păcat sau o crimă. Faptul că răsplata este imputată asupra meritului, penitența asupra păcatului și pedeapsa este imputată crimei, implică imputabilitatea către persoană, adică către subiectul actului care a constituit meritul, păcatul sau crima, acest subiect fiind o parte inseparabilă a actului ca act de comportament uman. Este decisiv faptul că imputabilitatea, în contrast cu cauzalitatea, se sfârșește în acel comportament uman care, în conformitate cu legile morale, religioase sau juridice, este condiția unei consecințe determinate de lege: condiția răsplății, a penitenței, a pedepsei.

X

Acesta este adevăratul înțeles al afirmației că omul este supus unei ordini morale, religioase sau juridice, și aceasta înseamnă că omul ca membru al societății, ca persoană morală, religioasă sau juridică este liber. Libertatea este în general înțeleasă ca o excepție de la principiul cauzalității, iar cauzalitatea este (sau a fost la început) înțeleasă ca însemnând necesitate absolută. Se spune adesea: deoarece o ființă umană este liberă (ori are o voință liberă) – și aceasta înseamnă că, potrivit unui punct de vedere comun, comportamentul său nu este determinat de legi cauzale – aceasta este capabilă de imputabilități morale, religioase ori juridice; doar pentru că omul este liber, poate fi răspunzător pentru anumite acte, poate fi recompensat pentru merite, se poate aștepta din partea lui să facă penitență pentru a-și ispăși păcatele, poate fi pedepsit pentru crime. În mod obișnuit se presupune că doar libertatea sa, prin aceasta înțelegându-se exceptarea sa de efectele principiilor cauzalității, face imputabilitatea posibilă. De fapt se întâmplă exact invers. Ființele umane sunt libere pentru că imputăm răsplata, penitența sau pedeapsa, ca și consecință, comportamentului uman, ca și condiție, în ciuda faptului că el este determinat conform legilor cauzale, deoarece acest comportament uman reprezintă punctul final al imputabilității.

XI

Numeroasele tentative de a salva „libertatea voinței”, pretinzând că voința umană nu este determinată de legea cauzalității sunt inutile. Dacă se susține, de exemplu, că avem cunoștința de această libertate printr-o experiență interioară⁶, această experiență este o iluzie. Nu mai puțin înșelătoare decât acest argument psihologic este afirmația că este logic imposibil să se aplice legea cauzalității în cazul libertății voinței în măsura în care această voință este parte din *ego*-ul cuiva, iar *ego*-ul, ca subiect al cunoașterii, este inaccesibil oricărei cunoașteri, și prin urmare și unei cunoașteri⁷ cauzale. Voința umană este un fenomen psihic și prin urmare accesibil

⁶ *Max Planck*, *Kausalgesetz und Willensfreiheit* (1932), p. 5.

⁷ *Idem*, p. 45: „Există un punct, un punct unic, în marea și incomensurabila lume a naturii și minții, care din punct de vedere practic și logic este și va fi întotdeauna inaccesibilă tuturor științelor și în consecință, oricărei considerații cauzale. Acest punct este *ego*-ul cuiva”.

cercetărilor psihologice, ca orice alt fenomen psihic, prin observarea experienței psihice a unei persoane, cât și prin observarea experienței psihice a altora. O asemenea observare nu poate fi ghidată decât de principiul cauzalității. Afirmatia că voința umană este liberă are sens doar dacă se referă la voința ca la un fenomen psihic obiectiv, la *ego* ca obiect și nu la *ego* ca subiect al cunoașterii. Este adevărat că *ego*-ul, ca subiect al cunoașterii nu este accesibil cunoașterii cauzale, însă observația se rezumă la tautologia că subiectul cunoașterii nu este obiectul cunoașterii.

În fizica modernă, validitatea nedisputată a legii cauzalității din trecut s-a lovit de critici. Anumite fenomene, cum ar fi, spre exemplu, reflexia unui electron după impactul cu un cristal, au fost interpretate ca nefiind determinate de legea cauzalității⁸. Chiar dacă această afirmație ar fi corectă, nu s-ar putea susține că voința umană, la fel ca electronul, este o excepție de la legea cauzalității. Situațiile în cele două cazuri sunt complet diferite. Pe de altă parte, afirmația că voința umană este liberă, înțeleasă corect, nu se referă la domeniul realității naturale unde are loc reflexia electronilor, ci la sfera validității unei ordini normative – morale sau legale. Această afirmație nu are un sens negativ, și anume că voința umană nu este determinată de cauzalitate, ci are un sens pozitiv, acela că omul este punctul final al imputabilității.

XII

Dacă comportamentul uman, pentru a putea fi un posibil obiect al imputabilității, ar trebui să fie considerat o excepție de la legea cauzalității, cauzalitatea și libertatea ar fi, într-adevăr, incompatibile. De aici și aparent insurmontabilul conflict dintre școala determinismului și cea a indeterminismului. Cu toate acestea, un asemenea conflict nu există dacă înțelegem adevăratul sens al afirmației că omul, ca ființă morală, religioasă sau legală, este liber. Alegația opoziției dintre necesitate, care, potrivit principiului cauzalității, prevalează în natură, și libertate, care, potrivit principiului imputabilității, prevalează în societate, își pierde, este adevărat, o mare parte din ascuțime dacă sensul noțiunii de cauzalitate ar fi redus de la necesitate absolută la simplă probabilitate. Dar chiar și în cazul în care cauzalitatea ar însemna necesitate absolută, iar imputația – libertate, prima nu ar exclude-o pe cealaltă. Nu există contradicție între așa-numitul „determinism” și așa-numitul „indeterminism”. Nimic nu împiedică mintea umană să trateze comportamentul uman prin intermediul a două scheme diferite de interpretare. Interpretat potrivit legilor naturii, adică interpretat ca parte a naturii, comportamentul uman este conceput ca efect al unor cauze precedente. Din punctul de vedere al acestei interpretări, libertatea înțeleasă ca excepție de la cauzalitate nu există, indiferent dacă cauzalitate înseamnă necesitate absolută sau simplă probabilitate.

Cu toate acestea, putem interpreta comportamentul uman în acord cu normele sociale, adică conform legilor morale, religioase sau juridice, fără a presupune că acest comportament este exceptat de la acțiunea principiului cauzalității. Niciun

⁸ *M. Planck, Determinismus oder Indeterminismus (1938), p. 14f.*

determinist nu cere la modul serios ca un criminal să nu fie pedepsit și un erou să nu fie recompensat, deoarece comiterea crimei și realizarea faptei eroice sunt determinate cauzal. Acesta va fi de acord cu pedepsirea criminalului și cu recompensarea eroului, adică, cu imputarea pedepsei crimei și imputarea recompensei faptei eroice, în ciuda faptului că atât crima, cât și fapta eroică sunt determinate de legea cauzalității. Pedepșa și recompensa există doar pentru că se presupune că teama de pedeapsă poate determina cauzal oamenii să se abțină de la comiterea unei crime și că dorința de recompensă poate determina cauzal oamenii să realizeze o faptă eroică. Imputabilitatea pedepsei și a recompensei presupune ipoteza unei posibile determinări cauzale a comportamentului uman. Dacă omul este liber, deoarece este punctul final al imputabilității, cauzalitatea nu numai că nu este incompatibilă cu imputabilitatea care implică libertatea, adică cu reglementarea comportamentului uman prin norme care leagă recompensa de merit și pedeapsa de crimă, ci principiul cauzalității este chiar presupus de o astfel de reglementare care instituie imputabilitatea și, astfel, libertatea omului.

Pentru a reconcilia ideea libertății, care prevalează în societate ca ordine normativă, cu legea cauzalității, care prevalează în natură ca ordine cauzală, nu este necesar să se recurgă la viziunea metafizico-religioasă, care se află la baza indeterminismului. O asemenea reconciliere este posibilă în domeniul științelor raționale dacă recunoaștem imputabilitatea ca un principiu diferit, dar analog celui al cauzalității. Unul realizează în științele sociale ceea ce celălalt obține în științele naturale. Aceasta pare să fie o soluție satisfăcătoare a unei probleme vechi. Este disoluția falsei probleme a unei antinomii pretins insolubile între necesitatea naturală și libertatea socială. Ceea ce pare a fi o contradicție între două filosofii fundamentale diferite și ireconciliabile, o viziune rațional-empirică a lumii și una metafizică, este de fapt paralelismul a două căi diferite de cunoaștere, ambele raționale și empirice, a două metode diferite prin care cunoașterea leagă între ele elementele obiectelor sale, unul fiind complet compatibil cu celălalt, dualismul cauzalității și al imputabilității.

XIII

Principiul imputabilității – acest termen fiind folosit cu sensul său original – leagă două acte de comportament uman: comportamentul unui individ de comportamentul altuia, cum ar fi, de exemplu, în cazul legii morale recompensarea pentru merit sau în cazul dreptului pedepsirea pentru infracțiuni; sau comportamentul unui individ cu alt comportament al aceluiași individ, cum ar fi, de exemplu, în cazul legii religioase penitența pentru păcat. În toate aceste cazuri, comportamentul uman prescris de norma socială este condiționat de un comportament uman. Atât condiția cât și cauza sunt acte ale comportamentului uman. Însă normele sociale se pot referi și la alte fapte, în afară de comportamentul uman. O normă socială poate prescrie sau interzice anumite comportamente ale unui individ care au un anumit efect, iar normele sociale pot prescrie sau interzice comportamentul unui individ condiționat nu doar de un alt comportament al aceluiași individ, ci, de asemenea, de fapte ce nu sunt comportamente umane. Există chiar norme ce prescriu un comportament uman condiționat numai de asemenea fapte. De exemplu, dacă o normă socială interzice

omuciderea, adică, uciderea intenționată, ceea ce se interzice este comportamentul unui individ, ce are ca efect moartea altuia. Comportamentul unui ucigaș este exact același ca al unui om care încearcă să ucidă un altul, dar a cărui încercare nu are efectul intenționat. Diferența dintre o omucidere și o simplă tentativă de omor nu este o diferență de comportament al infractorilor, ci o diferență de efect al comportamentului. Unul are ca efect moartea unui om, iar celălalt nu; moartea nu este un comportament uman, ci un proces fiziologic. O normă poate prescrie ca în cazul în care un om cauzează prin comportamentul său daune materiale altuia, acesta să repare daunele; sau o normă a unei religii primitive poate prescrie ca în cazul unei epidemii, să se ofere zeilor un sacrificiu uman. Daunele și epidemia nu sunt comportamente.

În continuare ar trebui notat faptul că normele pot face referire la indivizi fără să facă referire la comportamentele lor. Sancțiunile prevăzute de normele legale sunt direcționate împotriva indivizilor. Însă este posibil ca printre condițiile sancțiunii să nu se găsească comportamentul individului împotriva căruia este direcționată sancțiunea. Aceasta se întâmplă în cazul în care un individ sau indivizi se fac responsabili de un delict comis de un altul, mai ales dacă este stabilită responsabilitatea colectivă; adică, că indivizii vor fi pedepsiți nu pentru că au comis un delict, ci pentru că aparțin grupului de care aparține delinquentul. În aceste cazuri, individul împotriva cui este direcționată sancțiunea este doar obiectul comportamentului unui alt individ, *i.e.* a individului care pune în operă sancțiunea. Individul responsabil nu este subiectul vreunui comportament juridic relevant.

XIV

Dacă, în afirmația că în anumite condiții au loc anumite comportamente, condițiile nu sunt sau nu sunt numai comportamente umane și dacă legătura dintre faptul care condiționează și comportamentul uman condiționat este desemnată ca imputabilitate, atunci acest termen este folosit într-un sens mai larg decât a fost folosit inițial. Consecința nu este imputată unui sau numai unui comportament uman, aceasta însemnând – în terminologia uzuală – că consecința nu este imputată unei sau numai unei persoane, ci unor fapte și circumstanțe.

Există chiar și norme sociale ce par a prescrie necondiționat sau cu alte cuvinte, în orice circumstanță, un anumit comportament uman. Acestea sunt norme ce se referă la o omisiune, ca normele morale: nu minți, nu ucide, nu comite adulter și altele. Dacă aceste norme ar fi într-adevăr norme categorice, atunci nu ar fi posibilă descrierea situației sociale constituite de aceste norme într-o afirmație care leagă două elemente ca condiție și consecință; în acest caz principiul imputabilității nu s-ar aplica. Însă normele sociale ce prescriu omisiunea nu sunt norme categorice. Este de la sine înțeles că acțiunile pozitive nu pot fi prescrise necondiționat, deoarece o acțiune determinată poate fi realizată doar în condiții determinate. Dar de asemenea omisiunile nu pot fi prescrise necondiționat. Altfel ele ar putea fi respectate sau violate necondiționat, ceea ce nu este cazul. Un individ nu poate să mintă, să fure, să ucidă sau să comită adulter întotdeauna și pretutindeni, ci doar în anumite circumstanțe determinate. În cazul în care normele morale care prescriu omisiunile ar stabili obligații necondiționate, categorice, un individ ar îndeplini aceste obligații în

timpul somnului – somnul fiind starea ideală din punctul de vedere al moralității. Condiția sub care omisiunea unui act este prescrisă într-o normă este suma tuturor circumstanțelor în care actul este posibil. În plus, în societatea empirică nu există prohibiții care nu au excepții. Chiar și cele mai fundamentale norme, ca cele de a nu minți, ucide, de a nu lua proprietatea unei persoane fără consimțământul acesteia, sunt valide doar cu restricții importante. Există circumstanțe în care nu este interzis să minți, să ucizi, să iei proprietatea unei persoane fără consimțământul acesteia. Aceasta arată că toate normele sociale, nu doar cele ce prescriu o omisiune, se referă la anumite comportamente sociale doar sub condiții definite și că orice normă stabilește între două elemente o legătură ce poate fi descrisă prin următoarea afirmație: în anumite circumstanțe au loc anumite consecințe. Aceasta este forma gramaticală a principiului imputabilității în „contrast” cu cel al cauzalității.